

Γεωργία Ίωαννίδου-Μπιτσιιάδου

Ύποψεις σχετικά μέ τό άγροτικό καθεστώς στη Θεσσαλία
στά μέσα του 19. αιώνα

1. Οι έπιστημονικές έρευνες γύρω από τήν γεωργική ιστορία τής Θεσσαλίας κατά τούς χρόνους τής Τουρκοκρατίας, καί κυρίως μετά τίς μεταρρυθμίσεις του Τανζιμάτ, είναι πολύ περιορισμένες*. Πολύτιμες καί άξιόπιστες είδήσεις γιά τή μελέτη τής περιόδου αύτης μάς παρέχουν οι έκθέσεις τών προξένων τής Θεσσαλονίκης καί τών άλλων πόλεων του τουρκοκρατούμενου έλληνισμού. Βασιζόμενοι στίς έκθέσεις του Γάλλου προξένου στή Θεσσαλονίκη Ed. Grasset στά τέλη του 1850¹, καί ιδιαίτερα στήν μακροσκελή έκθεση του "Αγγλου προξένου τής Θεσσαλονίκης Charles Blunt πού γράφτηκε στή Λάρισα τήν 1 'Ιουλίου 1854², θά προσπαθήσουμε νά άντλήσουμε όρισμένα στοιχεία γιά τήν έγγειο ιδιοκτησία, τό καθεστώς τών άγροτικών σχέσεων, καί κυρίως γιά τά βάρη τής έπιστασίας καί τό ρόλο του σούμπαση στή Θεσσαλία στά μέσα του 19ου αιώνα.

Από τό φθινόπωρο του 1853 ή Τουρκία έχει έμπλακεϊ σέ πόλεμο μέ τή Ρωσία. Στο Θεσσαλικό χώρο, όπως καί σ' άλλες τίς έπαρχίες τής 'Οθωμανικής Αύτοκρατορίας μαίνονται οι έπαναστάσεις³, ένω ή Πύλη άντιμετωπίζει νέες ταμειακές δυσχέρειες καί προσπαθεϊ μέ καταπιεστικά μέσα νά είσπράξει τούς φόρους⁴.

* 'Ανακοίνωση στό Β' Διεθνές Συνέδριο Θεσσαλικών Σπουδών (Λάρισα-Βόλος, 17-21 Σεπτ. 1980), τό όποιο διοργάνωσε ή 'Ιστορική καί Λαογραφική Έταιρεία τών Θεσσαλών.

1. A.M.A.E. (= Archives du Ministère des Affaires Etrangères), C.C. (= Correspondance Consulaire), Salonique, vol. 24, ff. 083-100.
2. F.O. (= Foreign Office), Embassy and Consular Correspondance - 195, vol. 435, ff. 359-372.
3. Γιά τήν έπανάσταση του 1854 στή Θεσσαλία βλέπε τή διδακτορική διατριβή του Δημ. Κουτρούμπα, 'Η έπανάστασις του 1854 καί αί ένθεσσαλίξ ύδύα έπιχειρήσεις (Ευβλιολθήκη Σοφίας Ν. Σαρκόλου, άρ. 33), 'Αθήνα 1976.
4. Νά τί άκριβώς αναφέρει χαρακτηριστικά γύρω από τό θέμα αυτό, ό Γάλλος Πρόξενος Ed. Grasset: "Η Θεσσαλία είναι μία από τίς πιό ώρατες καί πιό πλούσιες έπαρχίες τής 'Οθωμανικής Αύτοκρατορίας, αλλά ή κακή διούκηση διακυβεύει όλα τά στοιχεία τής προόδου. "Άλλωστε λέγουν ότι ύπάρχει συνεννόηση ανάμεσα στους προύχοντες Τούρκους καί Έλληνες νά καταστρέφουν τή γη αύτή, καί όμως παρά τήν άθλια κατάσταση πού έπι-

Ὁ μεγάλος βεζύρης τῆς Τουρκίας Μουσταφᾶ Ρεσίτ Πασᾶς μέ τό διάταγμα τοῦ Τανζιμάτ "Χατι Σερίφ" (Hattı Serif) τοῦ Γκιουλχανέ τό 1839, ὅπως εἶναι γνωστό, ἐγκαινίασε μιά μακροχρόνια περίοδο μεταρρυθμίσεων, πού ἀπέβλεπαν στήν διάσωση τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας καί ἀνταποκρίνονταν στίς ἀνάγκες καί στίς τάσεις τῆς ἐποχῆς⁵. Παρόλο πού στίς διατάξεις τοῦ "Χατι Σερίφ τοῦ Γκιουλχανέ" περιλαμβάνονταν ἐγγυήσεις γιά τή ζωή, τήν τιμή καί τήν περιουσία ὄλων τῶν ὑπηκόων τοῦ Σουλτάνου, ἀνεξάρτητα ἀπό φυλὴ ἢ θρησκεία, καί ὑποσχέσεις γιά παροχὴ ὀρθολογιστικοῦ καί δικαίου συστήματος φορολογίας καί στρατεύσεως, μολταῦτα σ' ὀλόκληρη τήν ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία, καί ἰδιαίτερα στό θεσσαλικὸ χῶρο, τό Τανζιμάτ δέ στάθηκε δυνατό νά μεταβάλλει τίς γεωργικὲς σχέσεις πού προϋπῆρχαν. Ἔτσι ἐξηγεῖται γιὰτί ὁ χριστιανικὸς πληθυσμὸς τῆς Θεσσαλίας, στά μέσα ἀκριβῶς τοῦ 19ου αἰ., δέν ἔπαψε νά ζεῖ κάτω ἀπὸ τὴν πίεση καί τὴν ἐκμετάλλευση. Ὁ Γάλλος ἀρχαιολόγος Leon Heuzey πού ἐπισκέφθηκε τὴ Θεσσαλία τό 1858, δηλ. μετὰ τὴν ἐκδοση τοῦ Χάτι Χουμαγιούν (Hatt-ı Hümayun), διαπίστωσε ὅτι, παρὰ τίς λίγες βελτιώσεις στή ζωὴ τῶν κατοίκων, ἡ δουλοπαροικία δέν εἶχε καταργηθεῖ καί ὁ ἀφέντης τοῦ τσιφλικιοῦ μεταχειριζόταν ὅπως καί πρὶν τοὺς χριστιανούς κολλίγους του⁶. Ἀλλὰ καί στίς ἐκθέ-

κρατοῦσε ὁ Αὐτοκρατορικὸς θησαυρὸς ἀποκόμιζε ἐτήσια ἀπὸ τὴ Θεσσαλία περισσότερα ἀπὸ 40 ἑκατομμύρια πιάστρα. (A.M.A.E., C.C. Salonique, vol. 24, ff. 92).

5. Γιά τίς τουρκικὲς μεταρρυθμίσεις τοῦ 19ου αἰῶνα ὑπάρχει πλούσια ξένη βιβλιογραφία, ἐνδεικτικὰ μνημονεύουμε: E. Engelhardt, *La Turquie et le Tanzimat, ou histoire des réformes dans l'Empire ottoman depuis 1826 jusqu'à nos jours*, Vol. I-II, Paris 1882-1884, Kemal H. Karpat, *Turkey's Politics. The Transition to a Multi-Party System*, Princeton N.J., 1959, B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, London 1961, R.H. Davison, *Reform in the Ottoman Empire 1856-1876*, Princeton N.J., 1963, St. J. Shaw and E.K. Shaw, *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, vol. I-II Cambridge University Press 1977.
6. Ὁ Γάλλος ἀρχαιολόγος Leon Heuzey πού ἐπισκέφθηκε τὴ Θεσσαλία, διαπιστώνει ὅτι στὰ 1858 ἡ δουλοπαροικία δέν ἔχει καταργηθεῖ καί ὁ ἀφέντης τοῦ τσιφλικιοῦ μεταχειρίζεται ὅπως καί πρὶν τοὺς χριστιανούς κολλίγους του. βλ. Leon Heuzey, *Excursion dans la Thessalie*, Paris 1927, p. 76, Πρβλ. Halil Inalcik, "L'

σεις τών προξένων, πού άναφέραμε παραπάνω, διαπιστώνεται τό μέγεθος τής άσυδοσίας καί έπισημαίνεται ή καταπιεστική φορολογική πολιτική τών διοικητικών ύπαλλήλων, καθώς καί ή εύκολία μέ τήν όποία οι μπέηδες ύποχρέωναν τούς ύπηκόους τούς νά πληρώσουν τούς φόρους πού στήν Εύρώπη πλήρωναν οι ιδιοκτήτες⁷.

Τά νεωτεριστικά μέτρα τής Πύλης προκάλεσαν ποικίλες άντιδράσεις καί σέ γενικές γραμμές ξεσήκωσαν περισσότερο άποδοκιμασία παρά ένθουσιασμό. Ή άποδοκιμασία ήταν μεγαλύτερη άνάμεσα στους μωαμεθανούς Τούρκους, πού άπό πεποίθηση άντιδρούσαν σέ κάθε νεωτερισμό. Οι κοτσαμπάσηδες πάντοτε φρόντιζαν ν'άντιστέκονται στήν έπιρροή τής Πύλης, γι'αυτό σ'άντίθεση πρόσ τό Τανζιμάτ, πού τελείως έξάλειφε τή βία καί τίς καταχρήσεις τών άπεσταλμένων τής τουρκικής κυβέρνησης, έδωσαν ούσιαστική δύναμη στά κοινοτικά συμβούλια (Medжли), γιά νά διαφυλάξουν τά άτομικά συμφέροντά τους⁸.

Τό είδικό καθεστώς τών γαιών στή Θεσσαλία καί οι σχέσεις τών τσιφλικούχων καί τών γεωργών ήταν ή πηγή τών μεγάλων καταχρήσεων καί τής έκμετάλλευσης τοϋ πληθυσμοϋ. Οι διατάξεις, πού καθόριζαν τήν γαιοκτησία καί ιδιαίτερα αυτές πού άναφέρονταν στό είδος καί στήν κυριότητα τών γαιών τής όθωμανικής αύτοκρατορίας, καθώς καί οι φορολογικές ύποχρεώσεις τών γεωργών, μουσουλμάνων καί χριστιανών, δέν ήταν σαφείς. Διχογνωμίες ως πρόσ τόν χαρακτηρισμό τών διαφόρων κατηγοριών τών γαιών, τήν προέλευση καί τόν καθορισμό τών γεωργικών φόρων, τήν κοινωνική ύπόσταση τών γεωργών κ.λ.π. παρατηροϋνταν όχι μόνο άνάμεσα στους εύρωπαϊους συγγραφείς, αλλά καί στους ίδιους τούς 'Οθωμανούς, όπως μαρτυροϋν οι κατά καιρούς έκθέσεις τών άνωτέρων οίκονομικών ύπαλλήλων καί οι γνωμοδοτήσεις νομοδιδασκάλων⁹. Γενικά ή όθωμανική πολυμορφία επέτρεπε τήν συνύπαρξη επί τοϋ ίδιου έδάφους τριών ύπερτιθεμένων έμπραγμάτων δικαιωμάτων. Πρώτα πρώτα ή ψιλή κυριότητα τοϋ δημοσίου έξασφάλιζε τό άναπαλλοτρίωτο τών κτημάτων. Δεύτερο ό τσιφλικοϋ-

Empire Ottoman", Actes du premier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes, vol. III (Histoire) V^e-XVe ss.; XVe-XVIIe ss., Sofia 1969, p. 75-103.

7. F.O. 195/435, ff. 359.

8. A.M.A.E., C.C., Salonique, vol. 24, ff. 092.

9. Δ.Κ. Τσοποτός, Γ ή καύ γεωργού τής Θεσσαλίας κατά τήν τουρκοκρατία, έπί τή βάσει ιστορικων πηγών, Βόλος 1912, σ. 47-8.

χος εισέπραττε, από τό ίδιο του τό κτήμα, τό 1/2 ή τό 1/3 του καθαρού προϊόντος, σάν "επαθλο" του έδάφους. Τέλος, τρίτο, ό χωρικός πάνω στό ίδιο πάντοτε κτήμα απολάμβανε τό ιδιότυπο έμπράγατο ισόβιο κληρονομητό καί αναπαλλοτριώτο δικαίωμα έπικαρπίας του "τεσσαρούφ", τό όποιο τόν προστάτευε από κάθε ένδεχόμενη αποβολή¹⁰.

Σύμφωνα μέ τά άγγλικά άρχεΐα, μπορούμε νά ταξινομήσουμε σέ τρεΐς κατηγορίες τήν έγγειο ιδιοκτησία στή Θεσσαλία στά μέσα του 19ου αΐ. Σ τ ή ν π ρ ώ τ η κ α τ η γ ο ρ ί α έχουμε τά κεφαλοχώρια, δηλ. τίς κοινότητες πού οί γαΐτες τους, μολονότι άνήκαν στους χωρικούς, ήταν φόρου ύποτελείς στον σουλτάνο. Οί "έλεύθεροι γεωργοί", οί όποιοι έκμεταλλεύονταν τίς γαΐτες αυτές, όφειλαν νά καταβάλλουν μόνον φόρους όπως τή δεκάτη, τό "τεμετου βεργκιοϋ"¹¹, δηλ. τόν φόρο έπιτηδεύματος πού κατά τόπους άντιστοιχοϋσε από 10 έως 25 % τής άξίας¹², καί άλλους φόρους. Οί κάτοικοι τών κεφαλοχωρίων δέν είχαν ύποχρέωση νά διαμοιράζονται τά κέρδη τους μέ τό σουλτάνο. Τά κεφαλοχώρια πού εΐναι κτισμένα στίς κατωφέρειες τών βουνών, βρισκονταν στον Όλυμπο, στήν Όσσα, στό Πήλιο καί στά Άγγραφα. Στήν ίδια κατηγορία μπορούμε νά κατατάξουμε καί τά τουρκικά χωριά τών Κονιάρων, πού ήταν γενικά κτισμένα στους πρόποδες τών βουνών καί πού είχαν τίς ίδιες ύποχρεώσεις, δηλ. πλήρωναν

10. Για τό γαικτητικό σύστημα στά χρόνια τής τουρκοκρατίας, βλ. Κώστας Βεργόπουλος, Τ ό ά γ ρ ο τ ι κ ό ζ ή τ η μ α σ τ ή ν Έ λ λ ά δ α. Έ κ ο ι ν ω ν ι κ ή έν σ ω μ ά τ ω σ η τ ή ς Γ ε ω ρ γ ί α ς, β' έκδοση, Άθήνα 1975, σ. 54-89.

11. "Υπήρχαν δύο είδη φόρου έπιτηδεύματος "ό παντέντ" καί ό "τεμεττου". Ό μέν πρώτος έπιβάλλονταν έπί τής άσκήσεως έπιτηδεύματος καί ήταν πάγιος (κατά τίς κατηγορίες τών έπιτηδευμάτων" ό δέ "τεμεττου" έπί του έτησίου εισοδήματος τών ασκούντων έμπορίαν τέχνην καί βιομηχανΐαν" κατά τή διατύπωση του άρθρ. 4 του Νόμου "Περί κτηματικού φόρου καί τεμεττου" τής 5 Ζηλκαδέ (1303) (6 Αύγούστου 1885), βλ. Δ. Νικολαΐδου, Ό θ ω μ α ν ι κ ο ύ Κ ώ δ ι κ ε ς, σ. 3845. Για τό φορολογικό σύστημα στά χρόνια τής τουρκοκρατίας στό θεσσαλικό χΰρο, βλ. Ν.Ι. Πανταζόπουλος, Κ ο ι ν ο τ ι κ ό ς Β ύ ο ς ε ί ς τ ή ν θ ε τ τ α λ ο μ α γ ν η σ ί α ν έ π ί Τ ο υ ρ κ ο κ ρ α τ ί α ς, (ανάτυπον), Έπιστημονική Έπετηρίς Σχολής Οικονομικών Έπιστημών, Τόμος ΙΔ΄-γ΄, Χαρμόσυνον Δημητρίψ Ι. Καρανΐκα, Θεσσαλονίκη 1967, σ. 30-40.

12. Ν.Ι. Πανταζόπουλος, Κ ο ι ν ο τ ι κ ό ς Β ύ ο ς ε ί ς τ ή ν θ ε τ τ α λ ο μ α γ ν η σ ί α ν έ π ί Τ ο υ ρ κ ο κ ρ α τ ί α ς, σ. 32.

μόνον φόρους¹³. Στά 1850 ἡ Θεσσαλία ἀριθμοῦσε 864 ἑλληνικά χωριά, ἀπὸ τὰ ὅποια τὰ 517 ἦταν τσιφλικία, δηλαδή ἀτομικές ἰδιοκτησίες πού ἀνῆκαν γενικά σέ Τούρκους καί τὰ 347 κεφαλοχώρια, δηλαδή ἀνεξάρτητες αὐτονομίες καί 76 τουρκικά χωριά, κι' αὐτά κεφαλοχώρια¹⁴.

Οἱ δυσβάστακτες φορολογικές ὑποχρεώσεις ἐξαθλίωναν ὄχι μόνο τούς χωρικούς, ἀλλά καί τίς κοινότητες, οἱ ὁποῖες ἀναγκάζονταν νά συνάπτουν δάνεια ἢ καλλίτερα νά κάνουν χρέη, ἀτομικά διανεμημένα, τὰ λεγόμενα μπόρτζια. Τό *μουκαντέμ μπόρτζι* (= καθυστερημένο χρέος) ἦταν τό χρέος τῶν κεφαλοχωρίων¹⁵. Τά κεφαλοχώρια ἐπεφταν συχνά στά χέρια τῶν τοκογλύφων, ἐπειδὴ οἱ ἐλεύθεροι γεωργοί χρειάζονταν χρήματα γιά νά πληρώσουν τούς καθυστερημένους φόρους πού ὄφειλαν στήν Πύλη ἢ γιά νά καλύψουν τὰ ἔξοδα πού οἱ κοινότητες ἦταν ὑποχρεωμένες νά κάνουν, ὅπως π.χ. ἀμοιβές δασκάλων, ἔξοδα ὑποδοχῆς, ἔξοδα τῶν Κοινοτήτων στήν Κωνσταντινούπολη κ.λ.π. Οἱ προεστοί τῶν κοινοτήτων δανείζονταν μυστικά, δῆθεν γιά λογαριασμό τῆς κοινότητάς τους, διάφορα ποσά, τὰ ὅποια ὅμως μοιράζονταν μεταξύ τους. Στή συνέχεια ἐριχναν τό χρέος αὐτό ἀναλογικά στίς οἰκογένειες τῶν κοινοτήτων ἀπαιτώντας μέ ἀπειλές καί ἐκβιασμούς τήν καταβολή τῆς ἀντίστοιχης χρεωστικῆς μερίδας¹⁶.

Τά *μπόρτζια* λοιπόν προέκυπταν ἀπὸ τήν κακή διοίκηση τῶν προκρίτων καί τῶν κοτζαμπάσηδων, οἱ ὁποῖοι πλούτιζαν χρεώνοντας τὰ χωριά τους. Στήν πραγματικότητα ὅμως ἡ ἐπιβολή τοῦ *μουκαντέμ μπόρτζι* δέν ἐφαρμοζόταν ποτέ μέ ὀρθά κριτήρια καί σέ καμιὰ περίπτωση σύμφωνα μέ τήν οἰκονομική κατάσταση τῶν χωρικῶν γι' αὐτό καί οἱ κάτοικοι πολλῶν χρεωμένων κοινοτήτων ἐπειδὴ ἐβλεπαν κάθε χρόνο νά αὐξάνεται τό ἀτομικό διανενημένο χρέος τους, γιατί ἔξοφλοῦσαν διαρκῶς τούς τόκους, πωλοῦσαν τὰ κτήματά τους καί πλήρωναν τό ποσό πού ἀντιστοιχοῦσε ἀτομικά στόν καθένα. Ἦταν

13. Γιά τήν ἀκρίβεια τῶν γεγονότων αὐτῶν βλ. Ἀ. Βακαλόπουλου, Ἰστορία τοῦ νέου ἐλληνισμοῦ ἔκδ. Β', τ. 1, σ. 274-278 καὶ ἄλλοῦ *passim*.

14. A.M.A.E., C.C., Salonique, vol. 24, ff. 091. Ὁ Γάλλος πρόξενος ED. Grasset ἀναφέρει ὅτι στά μέσα τοῦ 19ου αἰ. ὁ πληθυσμός τῆς Θεσσαλίας ἀνέρχονταν σέ 350.000-400.000 κατοίκους, ἀπὸ τούς ὁποῖους οἱ 70.000 ἦταν Τούρκοι καί οἱ ὑπόλοιποι Ἕλληνες.

15. F.O. 195/435, ff. 360.

16. F.O. 195/435, ff. 350 πρβλ. Βαγγέλης Σκουβαράς, Τό χρονικό τῆς Συγκρίσης. Σελύδες ἀπὸ τήν τουρκικὴν κρατοῦμενη Μαγνησίαν, Βόλος 1959, σ. 37.

ὁ μόνος τρόπος γιὰ νά ἀποφύγουν τίς ἀγγαρεῖς καί τίς φυλακίσεις. Πολλές κοινότητες ἀκολουθοῦσαν τήν ἴδια τακτική καί ἀπαλλάσσονταν ἀπό τό μουκαντέμ μπόρτζι¹⁷.

Τό μουκαντέμ μπόρτζι ὑπῆρχε πολύ πρὶν ἀπὸ τή θεσμοθέτηση τῶν μεταρρυθμίσεων. Ὡς τὰ 1849 ὁ τόκος γιὰ τὰ καθυστερημένα χρέη ἦταν 20 % περισσότερος ἀπὸ τὸν τόκο πού πλήρωναν οἱ χωρικοὶ στοὺς σουμπασήδες, ἢ καλύτερα στοὺς ἐπιχειρηματίες, οἱ ὁποῖοι ξοφλοῦσαν στοὺς διάφορους δανειστές τὰ ποσὰ πού ὀφείλαν οἱ κοινότητες καί ἀποκόμιζαν ἔτσι κέρδος 25-30 %¹⁸. Οἱ προξενικές ἐκθέσεις μᾶς δίνουν ἐνδιαφέροντα στοιχεῖα γιὰ τὸ ξεχωριστό χρέος τῶν κεφαλοχωρίων στὰ 1854. Ἰδιαίτερα τονίζεται στίς ἐκθέσεις αὐτές, ὅτι ἦταν ἀνάγκη ἡ Τουρκικὴ κυβέρνησις νά ἐξετάσει καλὰ τήν ἰδιορρυθμίαν πού παρουσίαζε τὸ μουκαντέμ μπόρτζι γιὰτί ἦταν ἓνα χρέος πού στηριζόνταν στίς καταχρήσεις καί στίς αὐθαίρεσείες τῶν τουρκικῶν τοπικῶν ἀρχῶν. Ὁ Charles Blunt ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ ὅτι τὸ τμῆμα τοῦ Ὀλύμπου, πού περιλαμβανόταν στὸ πασαλίκι τῆς Θεσσαλίας καί ἀποτελοῦνταν ἀπὸ 25 κοινότητες, ὀφείλε σέ μουκαντέμ μπόρτζι περίπου 1 ἑκατ. πιάστρα. Ἀκόμη 18 κοινότητες τῆς Ὑσσας ὀφείλαν 700.000 πιάστρα, ἐνῶ τὰ 24 χωριά τοῦ Πηλίου ὀφείλαν σέ μουκαντέμ μπόρτζι 2.000.000 πιάστρα. Ἐπιπλέον οἱ κάτοικοι τῶν χωριῶν αὐτῶν ὀφείλαν σέ μουκαντέμ μπόρτζι, ἀτομικὰ διανεμημένο, 1.500.000 πιάστρα. Ἀντίθετα, τονίζει ὁ Γάλλος πρόξενος, τὰ Ἀγραφα μιά περιοχὴ μὲ 64 χωριά δέν ὀφείλαν κανένα χρέος σέ μουκαντέμ μπόρτζι¹⁹.

Στὰ 1854, κατὰ τή διάρκειαν τοῦ Κριμαϊκοῦ πολέμου, οἱ ἰθύνοντες τῆς τουρκικῆς αὐτοκρατορίας, κατὰ πάσα πιθανότητα ἐπειδὴ εἶχαν ἀνάγκη ἀπὸ χρήματα, ἐφήρμοσαν διαφορετικὰ μέτρα καί ὑποχρέωσαν τοὺς κοτζαμπάσηδες νά πληρώσουν τὰ χρέη τῶν κεφαλοχωρίων. Ἔτσι ὅσοι ἀπὸ τοὺς κοτζαμπάσηδες συγκέντρωσαν τὰ ἀπαιτούμενα ποσὰ, πρὶν ἀπὸ τίς ἐξεγέρσεις τοῦ 1854, διασώθηκαν ἀπὸ οἰκονομικὴ καταστροφὴ, ἐνῶ, ὅσοι ἀμέλησαν νά καταβάλουν ἐγκαιρὰ τὸ ἀνάλογο ποσό, ὑποχρεώθηκαν, μετὰ τήν καθιέρωση τοῦ νέου μέτρου, νά πληρώσουν μὲ δικά τους χρήματα²⁰.

Σ τ ἡ δ ε ὕ τ ε ρ η κ α τ η γ ο ρ ῖ α ἔχουμε τὰ ἱμλάκια, δηλαδὴ τήν ἐγγειο ἰδιοκτησίαν τοῦ στέμματος, ἡ ὁποία δημιουργήθηκε ἀπὸ δημεύσεις γαιῶν ἢ ἀπὸ γαῖες πού περιῆλθαν

17. F.O. 195/435, ff. 360.

18. F.O. 195/435, ff. 360.

19. F.O. 195/435, ff. 361.

20. Βαγγέλης Σκουβαράς, Τ ὁ χ ρ ο ν ι κ ὁ τ ῆ ς Σ υ κ ῆ ς, σ. 37-8.

στήν κατοχή τής Πύλης μετά τόν θάνατο γαιοκτημόνων πού άποβίωσαν χωρίς νά άφήσουν νόμιμους κληρονόμους. Άπό τά άγγλικά άρχεΐα άντλοΰμε τήν πληροφορία ότι δέν ήταν έπιτρεπτή ή πώληση γαιών τοΰ στέμματος σέ ίδιώτες²¹.

Η πολιτική διοίκηση τών κατοίκων τής κατηγορίας αύτής όσο καί οι άγροτικές σχέσεις τών καλλιεργητών καί τών διοικητών - διαχειριστών ήταν πλημμελείς, κυρίως γιατί ή Πύλη έμπιστευόταν τή διοίκηση τών Ίμλακίων σέ πρόσωπα άπληστα γιά κέρδος, τά όποΐα άντί νά ένδιαφέρονται νά βελτιώσουν τήν διαβίωση τών καλλιεργητών, φρόντιζαν πάντοτε νά τούς έπιβαρύνουν μέ αύθαίρετους φόρους καί νά τούς έκμεταλλεύονται. Πηγή τών καταχρήσεων αύτών ήταν ό τρόπος διορισμοΰ τών διαφόρων διοικητών. Διορίζονταν άπό τήν Γενική Διοίκηση τής Θεσσαλίας σύμφωνα μέ δική της έπιλογή ή καί μετά άπό πρόταση τών κατοίκων τής περιφέρειας. Η άμεση καί ή έμμεση δωροδοκία έπικρατοΰσε σ' αύτούς τούς διορισμούς. Τό μεγαλύτερο όμως μειονέκτημα σ' αύτήν τήν διοικητική όργάνωση ήταν ότι άσκοΰσαν τά καθήκοντά τους άμισθί. Δηλ. κατά κάποιον τρόπο ήταν έξουσιοδοτημένοι νά διαπράττουν καταχρήσεις καί άπό τό γεγονός ό αυτό προέρχονταν ή άλληλουχία μιās γενικής διαφθοράς²². Έτσι έξηγεΐται γιατί ή διαβίωση τών δουλοπαροίκων στά Ίμλάκια ήταν άπελπιστική. Καί δέν εΐναι καθόλου τυχαΐο πού οι 72 κοινότητες πού ταξινόμούνται στήν κατηγορία αύτή χρωστοΰσαν 4.320.000 πιάστρα²³. Χαρακτηριστικό εΐναι τό γεγονός ότι άν τό δημόσιο ήθελε τότε νά ίδιοποιηθεΐ τίς γαΐες αύτές, θά έπρεπε νά τίς πουλήσει καί νά πληρώσει συμπληρωματικά γιά τήν έξάλειψη τοΰ χρέους²⁴.

Σ τ ή ν τ ρ ί τ η κ α τ η γ ο ρ ί α έχουμε τήν ίδιωτική έγγειο ίδιοκτησία, δηλ. τίς γαΐες τής έπαρχίας, τά τσιφλίκια, πού άνήκαν στους μπέηδες ή σέ Τούρκους ιδιώτες καί ήταν ύποκείμενα στήν δικαιοδοσία τοΰ σούμπαση. Τά τσιφλίκια, όπως καί τά Ίμλάκια, σπάνια μεταβιβάζονταν σέ ιδιώτες χριστιανούς. Ο Τσοποτός άναφέρει ότι μετά τό Τανζιμάτ πολλά τσιφλίκια άγοράστηκαν άπό χριστιανούς²⁵. Πραγματικά μετά τό Τανζιμάτ γενικεύεται τό φαινόμενο τής πώλησης τουρκικών τσιφλικιών σέ χριστιανούς καί Έβραίους. Έπιβεβαίωση τής μαρτυρίας αύτής βρίσκουμε στίς προξενικές έκθέσεις, στίς όποιες ά-

21. F.O. 195/435/ff. 361-2.

22. A.M.A.E., C.C., Salonique, vol. 24, ff. 089-091, F.O. 195/435/ff.361.

23. F.O. 195/435/ff. 361.

24. F.O. 195/435/ff.362.

25. Δ.Κ. Τσοποτός, Γ ή κ α ί Γ ε ω ρ γ ο ύ τ ή ς Θ ε σ σ α - λ ί α ς, σ. 57.

ναφέρεται ὅτι, στά μέσα τοῦ 19ου αἰ., 10 μέ 15 τσιφλίικια ἀνῆκαν σέ Ἑλλήνες²⁶.

Ὅπως στά Ἰμλάκια, ἔτσι καί στά τσιφλίικια ἡ διοίκηση τῶν γαιῶν ἦταν πλημμελής. Οἱ μπέηδες καί γενικά οἱ γαιοκτήμονες Τοῦρκοι, οὐσιαστικά δέν πλήρωναν φόρους, ἐπειδὴ φόρτωναν ὅλα τὰ φορολογικά βάρη στούς χωρικοὺς κινώντας πολυάριθμες ἀγωγές στρεψοδικίας κυρίως κατά τῶν χριστιανῶν. Αὐτό ἦταν ἀναμφισβήτητο ἡ συνέπεια τῆς κακῆς διοίκησης τῶν μπέηδων. Οἱ τσιφλικοὺχοι, πού εἰσέπρατταν τό 1/2 ἢ τό 1/3 τοῦ καθαροῦ προϊόντος, εἶχαν ὑποχρέωση νά πληρώνουν ἕνα ποσό ἐγγείου φόρου κατά τι περισσότερο ἀπὸ τὸν ἐπίμορτο γεωργό πού δέν ἦταν ἰδιοκτήτης καί φυσικά ἡ γῆ πού δούλευε δέν τοῦ ἀνῆκε. Ὁ Ἀγγλος πρόξενος Charles Blunt ἀμφισβητοῦσε τὴν ὑπαρξη τοῦ ἀτοποῦ αὐτοῦ νόμου, ἀλλὰ ὁμολογοῦσε ὅτι στὴν πράξη οἱ γνωστοὶ πασάδες, ὅπως ὁ Χασάν Μπέης, ὁ Μολάχ Σεφίκ Μπέης, ὁ Νετζίδ Μπέης, ὁ Ρεσίτ Ἐφέντης καί γενικά ὅλοι ὅσοι διέθεταν 7 μέχρι 12 χωριά, δέν πλήρωναν καθόλου ἐγγειοὺς φόρους ἢ καί ἀνκατέβαλλαν ἐλάχιστα χρήματα στὸν Αὐτοκρατορικό θησαυρό, τό ἔκαναν μόνο γιὰ τὸν τύπο²⁷.

Ὅταν μιλοῦμε γιὰ ἰδιωτική ἐγγειο ἰδιοκτησία στό θεσσαλικό χῶρο στά τελευταῖα χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, ὀφείλουμε νά διακρίνουμε δύο ξεχωριστές ἐνότητες:²⁸ στὴν πρώτη ἐνότητα ἔχουμε τίς γαῖες τοῦ Ἀλῆ Πασᾶ καί τῶν παιδιῶν του, πού μετὰ τὸν θάνατό του ἔγιναν ἀποκλειστικοὶ κάτοχοι (χωροδεσπότες), δηλ. τιτιμαριούχοι τῆς Πύλης. Τὰ χωριά τῆς ἐνότητος αὐτῆς πληρώνουν τὴ μορτή (Moidjel) ἢ ἐτήσια πρόσοδο, πού εἶχαν ὑποχρέωση νά καταβάλλουν στὴν Πύλη. Στίς περιπτώσεις αὐτές, μέ τὴν καταβολή τῆς μορτῆς ὁ ἰδιοκτήτης χορηγεῖ τὸ σπόρο τὴν ἐποχὴ τῆς σπορᾶς καί μετὰ τὴν εἰσπραξη τῆς δεκάτης, ὁ σπόρος πωλεῖται στὸν ἰδιοκτήτη καί στὴ συνέχεια γίνεται ἡ διανομὴ σέ ἵσα μέρη. Ὁ μισθωτῆς - γεωργός εἶναι ὑποχρεωμένος νά ἐτοιμάζει τὴ γῆ, νά τὴν ὀργώνει, νά τὴ σπέρνει, νά θερίζει τὰ δημητριακά καί στὴ συνέχεια νά μεταφέρει τοὺς καρπούς στίς ἀποθήκες τοῦ ἰδιοκτήτη. Στά χωριά λοιπὸν τῆς ἐνότητος αὐτῆς ὁ ἰδιοκτήτης συμμετέχει στὸ ἥμισυ τῶν ἐξόδων τῆς συγκομιδῆς.

Στὴ δευτέρα ἐνότητα ἔχουμε τὴν ἰδιωτική ἐγγειο ἰδιοκτησία πού ἀνῆκει στοὺς μπέηδες "κληρονομικῶ δικαίῳ", δηλ. τὰ τσιφλίικια. Οἱ σχέσεις τοῦ τσιφλικούχου καί τοῦ δουλοπαροίκου-γεωργοῦ ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸ εἶδος τῶν γαιῶν.

26. F.O. 195/435/ff. 359.

27. F.O. 195/435/ff. 362, 370-372.

28. F.O. 195/435/ff. 362-364.

α) στίς γαῖες πού βρίσκονταν στούς πρόποδες τῶν βουνῶν (Nevenia), τήν ἐποχή τῆς σποράς, ὁ ἰδιοκτήτης πρίν παραλάβει τόν σπόρο, πού ἔχει ἤδη παραδώσει στόν μισθωτή- γεωργό, παίρνει τό χαρτζιλίκι ἢ τόσο σπόρο ὅσο προκαταβάλλει ὁ γαιοκτήμονας καί στή συνέχεια μοιράζονται τόν καρπό σέ ἴσα μέρη. Στήν περίπτωση αὐτή ὁ ἰδιοκτήτης πληρώνει πάντοτε τό ἥμισυ τῶν ἐξόδων τοῦ θερισμοῦ, ὅπως στήν περίπτωση τῶν γαιῶν πού ὠφεύλουν τή μορτή.

β) Στά κτήματα τῆς πεδιάδας ὁ γαιοκτήμονας δέν συμμετέχει σέ κανένα ἔξοδο οὔτε γιά τήν ὀργωση οὔτε γιά τό θερισμό καί οὔτε χορηγεῖ τό σπόρο. Στήν περίπτωση τοῦ κλήρου ὅμως, μέ τά τήν εἰσπραξη τῆς δεκάτης καί κατά τή διανομή τοῦ καρποῦ, ὁ ἰδιοκτήτης-τσιφλικιοῦχος παίρνει τό 1/3 καί ὁ μισθωτής- γεωργός τοῦ ἀγροῦ τά ὑπόλοιπα 2/3. Παρατηροῦμε λοιπόν ὅτι ἡ διανομή τῶν καρπῶν μεταξύ ἰδιοκτήτη καί γεωργῶν στά τελευταῖα χρόνια τῆς τουρκοκρατίας, ἀντικατοπτρίζει τήν πραγματική εἰκόνα τῶν ἀγροληπτικῶν σχέσεων πού ἐπικρατοῦσαν στήν Θεσσαλία ἀπό τήν ἀρχή τῆς Τουρκοκρατίας²⁹.

2. Στά μέσα τοῦ 19ου αἰ. ὅλα σχεδόν τά τσιφλίκια βρίσκονταν σέ ἀθλία κατάσταση καί οἱ χωρικοί ἦταν ἀποκαωμμένοι ἀπό τά καθυστερημένα χρέη, ἀπό τήν ἐκμετάλλευση τῶν τοκογλύφων καί ἀπό τό βάρος τῶν ἐπιπροσθέτων φόρων πού ἀνάγονταν στά χρόνια τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπανάστασης, ὅταν ἡ Θεσσαλία ἦταν ὁ τόπος πού συναντιῶνταν τά αὐτοκρατορικά στρατεύματα³⁰. Ὁλόκληρη ἡ ἰδιωτική ἐγγεια ἰδιοκτησία, μέ ἐξαίρεση ἓνα μικρό ἀριθμό γαιῶν, ἦταν ἐπιβαρυνμένη μέ χρέη. Ἀεῖζει ν' ἀναφερθεῖ ὅτι τά 450 τσιφλίκια- ἀτομικές ἰδιοκτησίες, πού ἦταν ὑποκείμενα στή δικαιοδοσία τοῦ σούμπαση στά 1854, εἶχαν χρέος 30.000.000 πιάστρα³¹. Ἀκόμη σημειώνεται ὅτι ὑπῆρχαν 15.000 οἰκογένειες ὑποτελεῖς στά τσιφλίκια καί ὅτι ἦταν ἐλάχιστοι οἱ ἐπίμορτοι γεωργοί πού δέν χρωστοῦσαν ἀπό 3.000-20.000 πιάστρα³². Προέλευση τῶν χρεῶν αὐτῶν δέν ἦταν μόνο ἡ ἑλλειψη σωστῆς διοίκησης

29. Ἀναλυτικά γιά τή διανομή τῶν καρπῶν μεταξύ τῶν ἰδιοκτητῶν καί τῶν γεωργῶν στά τσιφλίκια στή Θεσσαλία μέχρι τό 1839 βλ. Δ.Κ. Τσοποτός, Γ ἢ καὶ γεωργοὶ τῆς Θεσσαλίας κατὰ τὴν τουρκοκρατίαν, σ. 121-135.

30. A.M.A.E., C.C. Salonique, vol. 24, ff. 091.

31. F.O. 195/435/ff. 362.

32. F.O. 195/435/ff. 364. Ὁ Βούλγαρος ἱστορικός H. Hristov λέγει ὅτι τό τσιφλίκι μέσα στήν ὀθωμανική αὐτοκρατορία δέν μπόρεσε ποτέ ν' ἀπαρξηλθεῖ περισσότερο ἀπὸ τό 1/15 ἢ τό 1/20 τοῦ ἀγροτικοῦ πληθυσμοῦ βλ. H. Hristov, " The Agrarian Problem and the

σης από τούς μπέηδες-ίδιοκτητες, αλλά κυρίως ἡ ἀδιαφορία καί ἡ ἀπουσία τῶν μπέηδων, γεγονός πού βοηθοῦσε στή μετατροπή πολλῶν γαιῶν σέ κακοδιοικούμενα τσιφλίκια καί στήν ἐκμετάλλευση τῶν γεωργῶν ἀπό τόν σούμπαση. Ὁ σούμπασης ἦταν πραγματικά βασικό ἐμπόδιο γιά τή βελτίωση τῆς γεωργίας καί ἀληθινά μάστιγα τῶν γεωργῶν.³³

Οἱ σουμπασηδες, ὅπως χαρακτηριστικά ἀναφέρουν οἱ πρόξενοι τῆς Θεσσαλονίκης, ἦταν ἕνα εἶδος τοκογλύφων διαχειριστῶν πού ἐγκαταστάθηκαν στά χωριά ἀπό τούς ἰδίους τούς ἰδιοκτητές, ἐπειδή οἱ ἰδιοὶ ἀδυνατοῦσαν νά τούς χορηγήσουν πιστώσεις. Οὐσιαστικά ἦταν οἱ δανειστές τοῦ χρέους τῶν γεωργῶν σ' ἕνα τσιφλίκι. Ὅποιος μποροῦσε νά δώσει κρυφά 20 μέ 30 καί πολύ συχνά μέχρι 80 ἑκατομμύρια πιάστρα στόν σούμπαση πού ἀποχωροῦσε ἢ στόν ἴδιο τόν γαιοκτήμονα ἀποκοτοῦσε τό δικαίωμα νά ἐγκατασταθεῖ στά κτήματά του καί νά εἶναι σχεδόν κύριος. Τόσο μεγάλα ἦταν τά κέρδη πού ἀποκόμιζε ὁ σούμπασης στά χρόνια τῆς θητείας του ὥστε πολύ συχνά, μετά ἀπό δύο ἢ τρία χρόνια, ἐπέστρεφε στό σπίτι του πλούσιος μεγαλώνοντας τό χρέος τῶν δουλοπαροίκων κατά τό 1/3³⁴. Τό ὅτι οἱ σουμπασηδες θεωροῦνταν ἢ πιό τρομερή πληγή τῆς Θεσσαλίας, ἀποδεικνύεται καί ἀπό τούς δυσμενεῖς ὅρους πού δάνειζαν τά χρήματά τους. Πρῶτα-πρῶτα ὁ ἐτήσιος φόρος ἦταν καθορισμένος σέ 15 %.³⁵ Ἐπιπλέον κάθε γεωργός, πού χρωστοῦσε 1000 πιάστρα καί διέθετε ἕνα ἄροτρο, ἐσπερνε κάθε χρόνο γιά λογαριασμό τοῦ σούμπαση 7 κιλά σιτάρι τῆς Κωνσταντινούπολης.³⁶ Τό προϊόν αὐτό παραδιδόταν στόν σού-

National Liberation Movements in the Balkans", Actes du Ier Congrès International des Etudes Balkaniques et Sud-Est Européennes, vol. IV (Histoire) (XVIIIe - XVe ss), Sofia 1969, p. 65-70.

33. Δέν εἶναι ἄλλος ἀπό τόν φροντιστή τῆς Βυζαντινῆς ἐποχῆς· βλ. Κασσιανοῦ Βάσου, Γεωπονικά, Νεαρά 70, σ. 79. Βλ. ἐπίσης Acta et Diplomatica vol. IV, σ. 380, πρβλ. Δ.Κ. Τσοποτός, Γ ἡ καὶ Γ ε ω ρ γ ο ῦ τ ἡ ς Θ ε σ σ α λ ῑ α ς, σ. 123.

34. F.O., 195/435/ff. 360.

35. A.M.A.E., C.C., Salonique, vol. 24, ff. 091, πρβλ. F.O., 195/455/ff. 365.

36. Βασικό μέτρο βάρους γιά τά σιτηρά ἦταν τό κιλό, πού διέφερε ἀπό τόπο σέ τόπο. Τό κιλό τῆς Κωνσταντινούπολης πού χρησιμοποιοῦνταν σέ πολλά μέρη, ἀντιστοιχοῦσε μέ 18, 20 ἢ 22 ὀκάδες. Βλ. Félix Beaujour, Tableau du commerce de la Grèce, Paris 1800, τ. I, σ. 118, 193. Τό κιλό τῆς Θεσσαλονίκης ἀντιστοιχοῦσε σέ 4 κιλά τῆς Κωνσταντινούπολης, βλ. A.M.A.E., C.C., Salonique, vol. 24, ff. 065.

μπαση καθαρό καί άπαλλαγμένο από κάθε έξοδο. 'Ακόμη ό σούμπασης καρπώνονταν από κάθε χωρικό 3 1/2 κιλά τής Κωνσταντινούπολης σιτάρι καί 1 3/4 κριθάρι γιά τήν τροφή του καί τήν τροφή τοῦ αλόγου του.³⁷ Σ'αυτά δέν περιλαμβάνονταν τά μεγάλα ποσά τής παράνομης φορολογίας πού κατέβαλλαν οί ραγιάδες καί τά όποια δέν μπορούσαν νά άποφύγουν, έπειδή ό σούμπασης είχε ένα είδος διοικητικῆς έξουσίας καί οί δουλοπάροικοι τόν θεωρούσαν μικρό τύραννο. "Κυβερνήτορα τοῦ τσιφλικίου" τόν άποκαλεῖ ό Λαρισαῖος λόγιος Κούμας, όταν αναφέρεται στά γεωργικά χωριά τής Θεσσαλίας, γιατί παράλληλα μέ τήν έπιστασία τοῦ κτήματος καί τή χορηγία πιστώσεων, είχε καί ως ένα βαθμό άστυνομική καί ποινική δικαιοδοσία πάνω στους χωρικούς.³⁸ "Όσον άφορᾷ τούς άλλους δουλοπάροικους, πού κατοικοῦσαν στά τσιφλίκια καί πού δέν ήταν καλλιεργητές, αλλά ήταν ήμιονηλάτες, χειροτέχνες, κ.λ.π. αυτοί χορηγοῦσαν στόν σούμπαση 7 κιλά τής Κωνσταντινούπολης σιτάρι γιά νά δανειστοῦν 1000 πιάστρα. Στο ποσό αυτό δέν περιλαμβανόταν ό έτήσιος φόρος, πού άνερχόταν καί γι'αυτούς στά 15 %.³⁹ 'Ακόμη τήν έποχή τής συγκομιδῆς τῶν σιτηρῶν, όταν οί γεωργοί καλλιεργητές είχαν συνήθως ανάγκη από χρήματα γιά νά καλύψουν τά έξοδα τής συγκομιδῆς, αναγκάζονταν νά συνάψουν νέο δάνειο μέ τόκο 10 %, αλλά μέ τήν υποχρέωση νά τό έπιστρέψουν τό άργότερο μέσα σέ 2 μήνες. Κατά συνέπεια, ό τόκος άνερχόταν από 25 έως 40 %.⁴⁰ 'Αλλωστε καί στό σουλτανικό διάταγμα (φιρμάνι), πού μαζί μέ τόν τουρκικό κανονισμό τῶν γεωργικῶν σχέσεων δημοσιεύθηκε στή Λάρισα τό 1883, μνημονεύεται ότι οί χωρικοί αναγκάζονταν γιά νά άντιμετωπίσουν τίς άνάγκες τους, νά δανείζονται μέ τόκο 30 ἢ 40 %, παρ'όλο πού, σύμφωνα μέ τίς σχετικές διατάξεις τοῦ νόμου, δέν έπιτρεπόταν τόκος μεγαλύτερος από 12 %.⁴¹ 'Όμως τά χρηματικά

37. A.M.A.E., C.C., Salonique, vol. 24, ff. 91.

38. Κ. Κούμας, 'Ιστορία άνθρωπίνων πράξεων, Βιέννη 1832, IB' σ. 537-540.

39. A.M.A.E., C.C., Salonique, vol. 24, ff. 091.

40. A.M.A.E., Salonique, vol. 24, ff. 092.

41. Δ.Κ. Τσοποτός, Γεωργικά σελύδες τής Θεσσαλικῆς 'Ιστορίας (έξ έγγράφων τής Τουρκοκρατίας), 'Αθήναι 1914, σ. 29. Εῖναι σέ λύγους γνωστό ότι ό Κανονισμός αυτός καί τό Σουλτανικό Διάταγμα (φιρμάνι) δημοσιεύθηκαν γιά πρώτη φορά στή Λάρισα τό 1883 σέ λύγα άντίτυπα. 'Αργότερα άνατυπώθηκαν στήν έκδοση τής κοινοβουλευτικῆς έπιτροπῆς τοῦ 1896, χωρίς πάλι νά γίνουν προστά σ'αυτούς πού έπιθυμοῦν νά άσχοληθοῦν μέ τήν έρευνα τῶν προσωπικῶν σχέσεων καί μέ τίς οίκονομικές συν-

ποσά, πού δανείζονταν οἱ χωρικοί κατά τοὺς θερινοὺς μῆνες καί μέ τόσο ὑψηλό τόκο, ἔπρεπε νά τά ἐπιστρέψουν στίς 15 Αὐγούστου, ἐπειδὴ τότε τακτοποιοῦνταν ὑποχρεωτικά οἱ λογαριασμοί καί οἱ τόκοι πληρώνονταν εἴτε σέ χρήμα εἴτε σέ εἶδος. Μέσα ἀπό μιά τέτοια κατάσταση πραγμάτων οἱ χωρικοί πολύ δύσκολα μποροῦσαν νά ἀπελευθερωθοῦν, γιατί ἦταν γνήσιοι δουλοπάροικοι καί ἐπιπλέον ἦταν ἀποθαρρυσμένοι, ἀδρανεῖς καί τεμπέληδες. Δέν εἶχαν τήν εὐχέρεια νά μετακινοῦνται ἀπό τό ἓνα χωριό στό ἄλλο χωρίς τήν ἄδεια τοῦ ἀφέντη καί ἂν ἀκόμη μερικοί ἀπ' αὐτοὺς εἶχαν χρήματα προτιμοῦσαν νά τά ἀποκρύπτουν γιά μιά καλύτερη εὐκαιρία⁴².

Οἱ ἀγροτικές σχέσεις τῶν τσιφλικούχων καί τῶν γεωργῶν ρυθμιζόνταν ὡς ἑξῆς: Ὁ τσιφλικοῦχος, πού ἦταν διατεθειμένος νά συνεργάζεται μέ τόν μισθωτή τοῦ ἀγροῦ ἢ τοῦ κτήματος, διέθετε τή γῆ καί ὅλα ὅσα ἦταν ἀπαραίτητα γιά ν' ἀγορασθοῦν. Μέ ἄλλα λόγια ὁ "ἐλεύθερος γεωργός" ἢ ὁ δουλοπάροικος, πού μίσθωνε ἓνα δημόσιο κτῆμα, διέθετε μόνον τά ζῶα γιά τό ὄργωμα καί τά γεωργικά ἐργαλεῖα. Ὁ γεωργός εἶχε ὑποχρέωση νά ὀργώνει τή γῆ, νά τήν ἐτοιμάζει καί νά τήν σπέρνει μέ δικά του ἀποκλειστικά ἔξοδα. Τήν ἐποχή ὅμως τοῦ θερισμοῦ ὁ τσιφλικοῦχος, δηλαδή οὐσιαστικά ὁ σούμπαςης, πλήρωνε τά μισά ἔξοδα θερισμοῦ καί ὁ γεωργός εἶχε ὑποχρέωση νά ἀλωνίζει τά σιτηρά καί νά μεταφέρει τόν καρπό στοὺς σιτοβολῶνες τοῦ ἰδιοκτήτη. Σέ περίπτωση ὅμως πού εἶχε ἀνάγκη νά ἀντικαταστήσει ἓνα ἐργαλεῖο ἢ ἓνα βόδι, πού ἡ τιμὴ του κυμαινόταν ἀπὸ 5.000-6.000 πιάστρα, ἐπειδὴ κατὰ κανόνα δέν εἶχε χρήματα, ἀναγκαζόταν νά ζητήσει δάνειο ἀπὸ τόν τσιφλικοῦχο ἢ τόν σούμπαςη. Ἐπίσης, ὅταν ἡ σοδειά ἦταν κακὴ, ὁ ἰδιοκτήτης-ἐκμισθωτὴς ἦταν ὑποχρεωμένος νά δώσει σιτάρι στὸν μισθωτὴ τοῦ ἀγροῦ "ἐλεύθερο γεωργό" ἢ δουλοπάροικο, γιά νά πληρώσει στήν Πύλη τό χαράτσι, τό "τεμετοῦ βεργιοῦ" καί ἄλλους φόρους. Ἀξιοπροσοχῆς εἶναι τό γεγονός ὅτι τό σιτάρι πού ὁ ἴδιος σάν καλλιεργητὴς παρήγε, δέν τοῦ τό παραχωροῦσε ὁ ἰδιοκτήτης-ἐκμισθωτὴς ἀντὶ δανεισμοῦ, ἀλλὰ τοῦ τοῦλοῦσε καί μάλιστα σέ ὑψηλότερη τιμή. Ὁ σούμπαςης λοιπὸν ὑπῆρχε ὄχι μόνο γιά νά ἐκμεταλλεύεται τόν γεωργό, ἀλλὰ καί γιά νά ἐπιβαρύνει τή θέση τῶν μπέηδων-ἰδιοκτητῶν. Γι' αὐτό πολλοὶ μπέηδες, ἰδιαίτερα τήν ἐποχὴ τοῦ θέρους, ἐπειδὴ ἀ-

θῆκες πού διατελοῦσαν οἱ γεωργοί, δηλ. τό μεγαλύτερο μέρος τοῦ πληθυσμοῦ τῆς Θεσσαλίας, στήν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας. Μέ τή δημοσύνη τῶν δύο αὐτῶν τουρκικῶν ἐγγράφων, σέ μετάφραση καί σχόλια, ὁ Τσοτοπὸς κάλυψε τή δυσχέρεια αὐτή.

42. Α.Μ.Α.Ε., C.C., Salonique, vol. 24, ff. 092.

43. F.O. 195/435/ff. 364-365.

δυνατοῦσαν νά πληρώσουν τά προκαταβληθέντα χρήματα στους χωρικούς πού ἀνῆκαν στήν δικαιοδοσία τους, ἀναγκάζονταν νά πωλήσουν τά κτήματά τους. Μ'αὐτόν λοιπόν τόν τρόπο δημιουργοῦνταν τά χρέη ἢ καλύτερα τά βάρη τῆς ἐπιστασίας, ὁ ἰδιαίτερος δηλαδή τρόπος ἐκμετάλλευσης τῶν γεωργῶν τῆς Θεσσαλίας, τό γνωστό σουμπασλίκ.⁴³

Συχνά γίνεται σύγχυση τοῦ σουμπασλίκ μέ τό ἱλτιζάμ. Ὁ ἱλτιζαμτζή ἦταν αὐτός πού μίσθωνε γιά ἓνα ὠρισμένο ποσό καί γιά ἓνα ἔτος τήν ἰδιοκτησία ἐνός ἄλλου καί στό διάστημα αὐτό ἀναλάμβανε ὅλους τοὺς κινδύνους. Ὅσα κτήματα δέν ἦταν ἐνοικιασμένα, διευθύνονταν ἀπό τόν σουμπαση πού ἦταν ὁ διαχειριστής, ὁ ὑπόλογος ἐπιστάτης, ὁ δανειστής μιᾶς ἰδιοκτησίας, πού ἀποκόμιζε ὀφέλη χωρίς νά ἔχει εὐθύνη.⁴⁴

Μεγάλες καταχρήσεις γίνονταν ἀκόμη καί κατά τήν ἐκκαθάριση τῶν λογαριασμῶν. Τόσο οἱ ἰδιοκτῆτες ὅσο καί οἱ σουμπασῆδες, εὐθύνονταν γιά τήν ἐκμετάλλευση τῶν γεωργῶν, οἱ πρῶτοι λόγῳ τῆς παροιμιώδους τουρκικῆς ὀκνηρίας καί ἀταξίας τους, καί οἱ δεῦτεροι ἐξαιτίας τῶν διαφόρων καταχρήσεων πού πραγματοποιοῦσαν σέ βάρος τῶν χωρικῶν καί πολύ συχνά καί σέ βάρος τῶν ἰδιοκτητῶν. Τό μέσο, μέ τό ὁποῖο ἐκτελοῦσαν οἱ ἐπιστάτες τίς καταχρήσεις τους σέ βάρος τῶν χωρικῶν καί σέ βάρος τῶν ἰδιοκτητῶν, πού κατά κανόνα βρίσκονταν μακριά ἀπό τά κτήματα, ἦταν τό μέτρο χωρητικότητας, τό κιλό. Γιατί μέ τό κιλό μετροῦνταν οἱ καρποί τόσο στή συγκομιδή καί στήν παραλαβή ἀπό τά ἀλώνια ὅσο καί στήν παράδοση. Ἀναφέρεται ὅτι, καί ὅταν ἀκόμη δέν παραβιάζονταν ἀπό τόν σουμπαση ἡ ἀκρίβεια τοῦ μέτρου χωρητικότητας, αὐτός πού χειρίζονταν τόν μετρητή, δηλ. ὁ κιλινσής, ἀνάλογα μέ τήν ἐπιτηδειότητά του, μπορούσε νά ἀποδώσει διαφορετικό ἀριθμό κιλῶν.⁴⁵

Ὁ Γάλλος πρόξενος στή Θεσσαλονίκη Ed. Grasset στήν τέλεια ἐμπεριστατωμένη ἐκθεσή του γιά τήν κατάσταση στή Θεσσαλία τό Δεκέμβριο τοῦ 1850, ἀναφέρει ὅτι ὁ τέως γενικός διοικητής τῆς Θεσσαλίας Sami pasā, κατὰ τή διέλευσή του ἀπό τή Θεσσαλονίκη, τοῦ ὁμολόγησε, ὅτι ἡ κατάσταση στή Θεσσαλία θά χειροτέρευε, ἐάν ἡ τουρκική Κυβέρνηση δέν φρόντιζε νά ρυθμίσουν οἱ σχέσεις τῶν γεωργῶν καί τῶν τσιφλικούχων καί νά βελτιωθοῦν οἱ οἰκονομικές συνθῆκες τῶν χωρικῶν. "Μοῦ ἀνέφερε ἀ-

44. F.O. 195/435/ff. 359, πρβλ. Δ.Κ. Τσοποτός, Γ ἢ καί γεωργοῦ τῆς Θεσσαλίας κατὰ τήν Τουρκοκρατίαν, σ. 210.

45. F.O. 195/435/ff. 366, πρβλ. Δ.Κ. Τσοποτός, Γ ἢ καί γεωργοῦ τῆς Θεσσαλίας κατὰ τήν Τουρκοκρατίαν, σ. 129-130.

κόμη", συνεχίζει ο Γάλλος πρόξενος, "ὅτι πρῶτο μέλημά του, μόλις ἔφτανε στήν Κωνσταντινούπολη, θά ἦταν νά προτείνει στήν τουρκική Κυβέρνηση, ἓνα γ ε ν ι κ ὸ σ χ έ δ ι ο ὁ ρ - γ ά ν ω σ η ς γ ι ά τ ή θ ε σ σ α λ ί α (Κανονισμός). Φαίνεται πῶς πράγματι ὁ Sami πασᾶς δέν λησμόνησε τό σχέδιό του, γιατί "κατά τή διάρκεια τῆς παραμονῆς μου στή Θεσσαλία, ὅπως χαρακτηριστικά ἀναφέρει ὁ Γάλλος πρόξενος, ἡ ἰδέα ἦταν εὐρύτατα διαδεδομένη καί ἔμενε μόνο, ἡ ἀνώτερη ἐξουσία νά ρυθμίσει τά κέρδη τῶν σουμπασήδων, μέ βάση ἓνα νόμιμο τόκο. Τόσο οἱ ραγιάδες ὅσο καί οἱ Τοῦρκοι ἐνδιαφέρονταν πολύ γιά τίς ἐνέργειες τῶν σουμπασήδων καί μέ μεγάλη ἀνυπομονησία περίμεναν νά καρποφορήσει ἡ ἰδέα τοῦ Sami πασᾶ".⁴⁶

Δέν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ ἐπιθυμία τοῦ Sami πασᾶ νά καθιερώσει ἓνα γενικό σχέδιο ὀργάνωσης στή Θεσσαλία, ἐκπληρώθηκε, ἀλλά μέ κάποια καθυστέρηση. Γιατί εἶναι γνωστό ὅτι τό 1861, ὁ προοδευτικός διοικητής τῆς Θεσσαλίας Χουσνῆ πασᾶς, συγκάλεσε στή Λάρισα ἀντιπροσώπους ἀπ' ὅλα τά πεδινά χωριά καί τσιφλίικια τῆς Θεσσαλίας καί τούς ἀνήγγειλε τήν κατάργηση τῆς δουλοπαροικίας τῶν γεωργῶν τῆς Θεσσαλίας καί τό δικαίωμα τῆς ἐλεύθερης διαμονῆς τους, (πού τυπικά εἶχε ἦδη ἐξαγγελθεῖ μέ τό Χάτι Σερῖφ τοῦ 1839). Ἀναμφισβήτητα ὁ κανονισμός αὐτός πού ρυθμιζε τίς σχέσεις τῶν γεωργῶν καί τῶν τσιφλικούχων ἦταν ἓνα νομοθέτημα μέ πολύ εὐνοϊκότερους ὅρους γιά τούς χωρικούς. Οἱ κολλίγοι θά μπορούσαν πιά νά μετακινοῦνται ἐλεύθερα καί ἀκόμα περισσότερο θά ἀπαλλάσσονταν ἀπό τήν τυραννία τοῦ σούμπαση πού ὁ θεσμός του ἔπρεπε νά καταργηθεῖ.⁴⁷

Εἶναι πολύ πιθανό, ὅτι τό γενικό σχέδιο ὀργάνωσης τῆς Θεσσαλίας (Κανονισμός), πού ὁ Sami πασᾶς σχεδίαζε νά προτείνει στήν Ὑψηλή Πύλη δέν εἶναι ἄλλο ἀπό τόν περιβόητο "Τουρκικό Κανονισμό" τῶν γεωργικῶν ἐν Θεσσαλία σχέσεων", πού συντάχθηκε πράγματι τό 1861, ὅπως μᾶς τό ἐπιβεβαιώνει καί τό Σουλτανικό Διάταγμα (φιρμάνι) τοῦ Ἀβδούλ Ἀζίζ.

Ὁ Κανονισμός αὐτός καί τό Σουλτανικό Διάταγμα (φιρμάνι) δημοσιεύθηκαν γιά πρώτη φορά στή Λάρισα τό 1883 σέ λίγα ἀντίτυπα καί μέ τόν ἀκόλουθο τίτλο: "Κανονισμός ὀρίζων τάς σχέσεις ἰδιοκτητῶν καί χωρικῶν τῶν ἐν Θεσσαλίᾳ τσιφλικίων, μεταφρασθεῖς ἐκ τοῦ Τουρκικοῦ ὑπό Κ. Παπαγιαννόπουλου, διερμηνέως παρά τοῖς ἐν Λαρίσῃ δικαστηρίοις. Τύποις "Ἀστέρος" τῆς Θεσσαλίας 1883", χωρίς ἄλλες εἰδήσεις ἢ πληροφορίες.⁴⁸

46. A.M.A.E., C.C., Salonique, vol. 24, ff. 092.

47. Δ.Κ. Τσοποτός, Γ ε ω ρ γ ι κ α ῖ σ ε λ ὶ δ ε ς τ ῆ ς θ ε σ - σ α λ ι κ ῆ ς Ἱ σ τ ο ρ ί α ς, σ. 29, 55.

48. Ὁπ.π., σ. 41.

Στήν πραγματικότητα ὅμως, οὔτε ἡ ἔκδοση τοῦ Χάτι Σεριφ τοῦ Γκιουλχανέ οὔτε τοῦ Χάτι Χουμαγιούν τοῦ 1856, πού ἐπεκύρωσε τίς μεταρρυθμίσεις τοῦ 1839, οὔτε ὁ "Τουρκικός Κανονισμός τῶν γεωργικῶν σχέσεων Θεσσαλίας" τοῦ 1861, ἐφαρμόστηκαν οὐσιαστικά στή Θεσσαλία. Παρά τίς προσπάθειες τοῦ Χουνσή πασᾶ νά ἐφαρμόσει τίς μεταρρυθμίσεις, οἱ καταπιέσεις καί οἱ καταχρήσεις τῶν Τούρκων πασάδων καί τῶν διοικητικῶν ὑπαλλήλων σέ βάρος τοῦ χριστιανικοῦ πληθυσμοῦ συνεχίστηκαν σέ μεγαλύτερο βαθμό στήν ἐπαρχία αὐτή καί γιά ἕνα ἀκόμη λόγο: οἱ Τούρκοι διοικητές ὑποπεύονταν πάντοτε τήν ὑπαρξη ἐπαναστατικῶν ἐταιρειῶν καί στασιαστικῶν κινήσεων στήν ἐπαρχία αὐτή πού συνόρευε μέ τό ἐλεύθερο ἑλληνικό κράτος.

S U M M A R Y

Georgia Ioannidou-Bitsiadou,

Aspects relating to the agrarian problem in Thessaly in mid. 19th century.

The existing bibliography concerning the agrarian problem in Thessaly is very limited. Very interesting and trustworthy material can be found in consular reports.

This study is based on the consular reports of the French consul at Thessaloniki Ed. Grasset in the 1850^s and especially on a very extensive report of the English consul at Thessaloniki Charles Blund, which was written at Larisa on July 1st 1854. These reports give some facts about the land problem, the status of the relations between the christian peasants and the Moslem landowner class, and clarifies especially the role of the subashy in Thessaly in the middle of the 19th century.